
Věk jako zdroj sociální identity*

ROMANA TRUSINOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

Age as a Source of Social Identity

Abstract: The article examines age as a possible group identity. It sets out to determine which age groups in society today have a stronger sense of identity and the source of that identity, while drawing on the tenets of social psychology and the theories of social identity and optimal distinctiveness. The latter two theories provide insight into the motives for identification with social groups, but see different needs at the heart of this identification, and thus offer alternative hypotheses of age as a source of status and positive self-image versus age as a source of distinctiveness and a 'substitute' source of identity. The analysis is based on representative data for the Czech population over the age of 20 drawn from the European Social Survey Round 4 and the International Social Survey Programme 2003. It shows that self-categorisation into the verbally defined age groups of young, middle-aged, and old is indeed common. It also reveals a much stronger level of peer group self-identification among the youngest and oldest respondents, despite the low social status of these age groups. The article closes with a discussion of the varying significance age has as a source of social identity and the invalidity of the hypothesis that age group identification is dependent on the social status of its members.

Keywords: age, age identity, social identity, social status, ESS, ISSP, Czech Republic.

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2012, Vol. 48, No. 1: 131–152

Úvod

Věk je spolu s pohlavím a etnicitou jednou ze základních charakteristik pro stereotypizaci a stratifikaci ve společnosti. Znalost věku druhého může v lidech evokovat očekávání o jeho schopnostech, zkušenostech, zdravotním stavu či zapojení do různých rodinných i společenských rolí. Věk je také součástí mnoha legislativ-

* Tento článek byl napsán s podporou grantu LM2010012 MŠMT a Výzkumného záměru Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., č. AV0Z70280505. Text částečně vychází z vybraných kapitol diplomové práce autorky obhájené na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v červnu 2010. Děkuji Kláře Plecité za pomoc při přípravě první verze textu a oběma recenzentům za důležité rady a připomínky.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Romana Trusinová, oddělení Hodnotových orientací ve společnosti, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: romana.trusinova@soc.cas.cz.

ních a kulturních norem. Gove, Ortega, Style [1989] hovoří o věku jako o jedné ze zásadních charakteristik, které určují status jednotlivce a to, jak s ním společnost zachází.

Vzhledem k významu věku v dnešní společnosti a množství očekávání, která se k němu váží, má příslušnost k věkovým skupinám silný potenciál vystupovat také jako zdroj identity člověka. Právě věkové sociální identity a její důležitosti v průběhu života se věnuje tento článek. Konstituce vlastní identity je jednou ze základních potřeb každé osoby.¹ Celková identita člověka je přitom ze značné části formována na základě jeho sociální identity, neboli vědomé příslušnosti k sociálním skupinám. Identifikace s konkrétními sociálními skupinami je stejně podstatným zdrojem identity člověka jako jeho osobnostní charakteristiky či vlastní úspěchy [Brewer 1991]. Lidé přitom mají tolik sociálních identit, kolika skupin jsou členy [Vojtíšková 2008: 67]. Věková identita je jednou z možných sociálních identit. Znamená pocit příslušnosti člověka k určité věkové kategorii, jako je mládí, střední věk či stáří. Tyto věkové kategorie jsou do značné míry definované chronologickým věkem, jejich hranice však nejsou striktní, ale závisí na daném společenském kontextu [Vidovičová 2008: 72–76].

Důležitost věku pro konstituci vlastní identity přitom není po celý život člověka stejná, ale může se v čase proměňovat. V následujícím textu se pokusím nalézt odpovědi na otázky: Ve kterých obdobích života je věk podstatným zdrojem sociální identity? Souvisí míra identifikace s věkovými skupinami s jejich odlišným společenským statutem či s příslušností k dalším společenským kategoriím? A jak případné vědomí nižšího statusu vlastní věkové skupiny ovlivňuje identifikaci jejich členů? Odpovědi na tyto otázky přinesou poznatky o významu věku pro konstituci toho, kým se v současné společnosti cítíme být.

Teoretické pozadí: koncept věku a věkových skupin

Před započítáním zkoumání významu věkové identity v různých životních fázích je třeba popsat, jaké procesy dovedly věk do pozice potenciálně významného zdroje sociální identity v současnosti. Vidovičová [2008: 9–26] v tomto kontextu popisuje proces „zvýznamňování věku“ v moderních společnostech, ke kterému došlo zejména v souvislosti s rozvojem institucí industriální organizace práce a sociálního státu. Shrnuje, že v předindustriálních společnostech byl věk zejména biologickou charakteristikou, která byla méně významná ve společenském životě lidí. Odlišnou situaci však vidíme v dnešní době: „S nástupem modernity se věk stává ‚statusem‘ důležitým pro administraci nových výrobních a později i sociálních struktur s jasným přesahem do jednání malých skupin i jednotlivců.“ [Vidovičová 2008: 16]

¹ Identita je jedním z podstatných témat (post)moderní sociologie (například Giddens [1992], Bauman [2002]).

V moderních společnostech tak dochází k nárůstu významu věku a paralelně s tím také významu příslušnosti člověka k věkovým skupinám. Historický pohled na zvyšování důležitosti věkových skupin v americkém prostředí představuje Chudacoff ve své knize v kapitole „Vznik vrstevnické společnosti“ („Emergence of Peer Society“) [Chudacoff 1989: 92–117]. Od devatenáctého století podle autora dochází ke změnám na dvou frontách. První oblastí je rodina, která změnila svou podobu z rodiny tradiční na rodinu moderní. Z hlediska věku je moderní rodina charakteristická věkově homogenními manželstvími, věkově odstupňovanými generacemi a soužitím v dvougeneračních domácnostech.² Regulace porodnosti se projevila tím, že děti jsou rozeny pouze v úzkém časovém rozpětí, a společně tak vytvářejí vrstevnickou skupinu vůči svým rodičům, kteří jsou většinou také podobného stáří.

Druhou oblastí, ve které vzrostl význam vrstevnických skupin, je sféra ekonomická. V moderní společnosti se oddělily sféry rodiny a práce. Sféra práce je přitom z velké části organizována na základě věku jako velmi jednoduchého a přesného principu. V tradičních společnostech se do práce pro komunitu zapojovali členové komunity různého stáří. Mladí se zde učili od starších a lidé pracovali v průběhu celého svého života, pokud jim to zdravotní stav dovozoval. Oproti tomu organizace práce v industriální společnosti vyžadovala standardizovat životní běh a pomocí věkových norem institucionalizovat různá práva a povinnosti pro různé věkové skupiny. Dnes tak v 6. až 7. roce života nastupujeme do základní školy, kde se začínáme socializovat ve velmi věkově homogenním prostředí. Po té obvykle v patnácti letech pokračujeme přes školu střední, případně vysokou, následně nastupujeme do zaměstnání, ze kterého nakonec odcházíme většinou ve věku, který je pro nás zákonem stanovený jako věk důchodový. V jednotlivých životních etapách vyhrazených pro vzdělávání, práci a odpočinek přitom trávíme značný objem času s lidmi, kteří se nacházejí ve stejné životní etapě, a často přímo v úzce věkově vymezených skupinách (například právě ve škole, nebo v „mladých kolektivech“ v zaměstnání apod.).

Ačkoli si snad každá společnost uvědomovala existenci různých životních etap, až postindustriální společnost vyvinula takovou snahu o jejich jasné ukotvení, pojmenování a rozlišení.³ Přestože věk představuje spojitou proměnnou, je zvykem kategorizovat lidi do verbalizovaných věkových skupin, typicky do skupin mladí, ve středním věku a staří. I význam této kategorizace se prohlubuje spolu s institucionální separací věkových skupin a postupnou symbolickou a kulturní věkovou segregací společnosti [Hagestad, Uhlenberg 2005]. Tato segregace se projevuje zejména přeceňováním odlišnosti příslušníků různých věkových

² Tytéž změny jsou patrné i v povaze českých rodin, jak popisuje například Možný [2008].

³ Například „střední věk“ byl podle Chudacoffa objeven v roce 1932, kdy vyšla kniha „Život začíná ve 40“, která se stala americkým bestsellerem. Z odborné literatury je možné jmenovat například text Guntera a Moora, ve kterém autoři popisují, jak vznikla kategorie „mládí“ coby postindustriální koncept [Gunter, Moore 1975].

skupin.⁴ Posilována je množstvím stereotypů a předsudků vázících se k různým věkovým skupinám, které často vycházejí právě ze separace věkových skupin, a tedy ze vzájemné neznalosti.⁵

Díky procesům institucionalizace životního běhu, věkové kategorizaci a stereotypizaci na základě příslušnosti k věkovým skupinám nabírá věk a věková příslušnost na významu. A to nejen pro vnímání druhých, ale také sebe sama. Chudacoff rozpoznává novou roli věku: věk dnes poskytuje lidem identitu. Identitu, kterou potřebují a o kterou částečně přišli v procesu individualizace a vyvázání ze sociálních skupin tradiční společnosti, jakými byly zejména širší rodina či komunita [Chudacoff 1989: 186]. Členství v těchto skupinách je dle Chudacoffa vynahrazeno členstvím ve skupinách vrstevnických. Z této premisy částečně vycházejí i cíle analýz v tomto článku: popsat, kdy je věk podstatným zdrojem pro konstituci vlastní identity, a empiricky ověřit potenciál věkové identity vystupovat jako identita „náhradní“.

Věková identita v teorii a výzkumu, otázka a hypotézy

Co dosud víme o významu a způsobu přijímání věkové identity? Věková skupinová příslušnost je kategorií nestálou, její hodnota se v průběhu života člověka mění (na rozdíl například od příslušnosti k etnické skupině či pohlaví). Empirické studie se proto často zaměřují právě na vývoj věkové identity. Otázky, na které se sociální vědci v kontextu věkové identity snaží odpovědět, zpravidla odhalují, na základě jakých charakteristik lidé přijímají konkrétní věkovou identitu nebo do jaké míry věková identita ovlivňuje další aspekty jejich života. Mezi podstatná zjištění dosavadních výzkumů tak patří, že příslušnost člověka k některé z věkových skupin mládí, střední věk nebo stáří je silně ovlivňována chronologickým stářím a zdravotním stavem člověka a dále některými rodinnými a pracovními rolemi.⁶

⁴ V diplomové práci se autorka věnovala i míře symbolické věkové segregace v České republice na základě dat z výzkumu European Social Survey Round 4. V dotazníku byla položena otázka, jak dotázaní vnímají dvacátníky a sedmdesátníky v dnešní české společnosti. Možnosti byly: jako jednu skupinu; dvě odlišné skupiny, které jsou součástí jedné společnosti; dvě odlišné skupiny, které nejsou součástí jedné společnosti; spíše jako jednotlivce než jako skupinu. Celkem 64% dotázaných zvolilo variantu „dvě odlišné skupiny, které jsou součástí jedné společnosti“, 19% „spíše jako jednotlivce“, ostatní respondenti podobnou měrovou volili zbývající dvě varianty. Tyto výsledky ukazují na slabý pocit kolektivní identity osob různého věku a naopak podporují představu o symbolické segregaci věkových skupin v Česku.

⁵ O tom, že věkové stereotypy jsou rozšířeny také v české společnosti, informuje například Tošnerová [2002].

⁶ V tomto kontextu bývá nejčastěji studováno to, na základě jakých charakteristik přijímají lidé identitu starého člověka. Standardním zjištěním podobných studií je rozpoznání význam vyššího věku a horšího zdraví pro přijímání starší věkové identity [Mutran, George 1982; Ward 1977; Logan, Ward, Spitze 1992; Sýkorová 2009]. Na významu dalších událostí

V dalších výzkumech se pak ukázalo, že mladší identita pozitivně ovlivňuje životní spokojenost jednotlivců.⁷

Otázka tohoto textu však tkví jinde, a to v deskripci toho, pro které věkové skupiny je věk významným zdrojem identity. Předpokladem je, že lidé různého stáří pociťují různou míru identifikace se svými členskými věkovými skupinami. Význam věkové identity může v průběhu života kolísat. Níže budou popsána dvě teoretická východiska sociální psychologie, která nabízejí inspiraci pro vysvětlení toho, které sociální (zde věkové) kategorie mají největší potenciál stávat se významným zdrojem identity. Tyto dvě teorie zároveň poskytují dvě alternativní hypotézy jako odpovědi na otázku, kdy je věková identita důležitá: první hypotéza považuje za hlavní determinantu síly pocitu příslušnosti osob ke společenským skupinám úroveň statusu, kterou tyto kategorie svým členům poskytují. Druhá hypotéza vyvozuje míru identifikace osob do kategorií zejména z dostupnosti alternativních identit a ze snahy o rozlišení sebe sama od masy ostatních.

Východiska hypotézy 1: Věková identita jako zdroj statusu

První teorií je teorie sociální identity (SIT) sociálního psychologa H. Tajfela [Tajfel 1982]. Ten uvádí, že lidé přirozeně kategorizují druhé i sebe sama do sociálních skupin proto, aby získali sociální identitu, a lépe tak pochopili své místo ve společnosti. Souběžným motivem pro identifikaci jedince s určitou skupinou je však v podstatě snaha nabýt sebevědomí. Prostřednictvím sebeidentifikace se sociální kategorií se jednotlivci snaží získat pozitivní identitu, neboli pozitivní obraz sebe sama. Toho lze dosáhnout v případě, že se člověk identifikuje se skupinami, které mají ve společnosti vysoký sociální status. Naopak pokud by člověku jeho skupinová příslušnost poskytovala negativní identitu (neboli pokud by patřil do nízkostatusově postavené skupiny), musel by se s touto nežádoucí situací určitým

či rolí se ale sociální vědci neshodnou. Někteří autoři prokázali vliv odchodu do důchodu na přijetí starší věkové identity [Mutran, George 1982]. V dalších výzkumech se objevil též význam ovdovění [Logan, Ward, Spitze 1992]. Studium charakteristik, které vedou k vnímání sebe sama jako mladého, respektive ve středním věku nebylo v minulosti tak rozšířené. Logan a kolektiv [Logan et al. 1992] při zkoumání věkové identity lidí starších 40 let zjistili, že za mladé se mezi nimi považují častěji lidé chronologicky mladší, s lepším zdravím a ti, kteří neměli děti.

⁷ Například autoři Logan, Ward a Spitze [Logan, Ward, Spitze 1992] došli k závěru, že vzhledem k tomu, že dnešní společnost vyznává kult mládí, dochází spolu s opouštěním této kategorie k poklesu sebevědomí a duševní pohody. To se dle jejich závěrů týká jak přechodu z kategorie mládí do středního věku, tak i ze středního věku do stáří. I další studie pak potvrdily, že i při kontrole vlivu věku a zdraví věková identita „stáří“ souvisela s nižším pocitem životní spokojenosti u seniorů [Carp, Carp 1981; Hoyt et al. 1980; Ward 1977]. Nabízí se samozřejmě otázka po směru kauzality vztahu mezi životní spokojeností a starší věkovou identitou. Tato otázka zatím nebyla zodpovězena.

způsobem vyrovnávat. Jedním z obranných mechanismů, který je v této situaci možné využít, je mechanismus individuální mobility, kdy se jednotlivec odmítá identifikovat s nízkostatusově postavenou skupinou [Tajfel, Turner 1979].

Návaznost této úvahy na otázku věkové identity je zřejmá – podle SIT by měli cítit významnější pocit identifikace s vlastní věkovou skupinou příslušníci těch skupin, které mají ve společnosti vyšší status (tuto úvahu lze označit jako hypotézu 1). Které věkové skupiny jsou výše statusově postavené, bude v empirické části tohoto článku teprve zjišťováno pomocí analýzy otázek na hodnocení statusu osob různého stáří. Z dosavadních výzkumů však již tušíme, že nejnížší společenské postavení mají v dnešních společnostech senioři [například britský výzkum Age UK 2005]. Logiku hypotézy 1 pak podporuje dnes již hojně popsáný fenomén odmítání stáří [například Vidovičová 2008: 57–58]. Ten se projevuje odmítáním zařadit sama sebe mezi negativně vnímané staré a naopak snahou o rezistenci vůči stáří a prodlužování označování sebe sama jako mladého či mladšího [Palmore 1990; empiricky ověřeno ve výzkumu Age UK 2005]. Andrews [1999] zhodnocuje důsledky takového jednání tak, že dnešní společenské klima brání lidem s klidem stárnout. Starší lidé se kvůli nízkému statusu etapy stáří cítí stigmatizováni, a proto se snaží svůj věk nedávat najevo nebo ideálně nestárnout vůbec. Jedno z možných vysvětlení této stigmatizace nabízí teorie stárnutí a rolí („role theory of ageing“). Ta byla v gerontologickém přístupu aplikována na studium změny rolí a statusu starších lidí [například Bush, Simmons 1981]. Autoři ukazují, že ve stáří člověk pozbývá většinu svých dřívějších společensky ceněných rolí (rolí zaměstnance, manžela/manželky či rodiče). Vzhledem k tomu dochází také k poklesu společenského statusu starších lidí. Následkem rozšířené stereotypizace stáří pak dnes člověk už nemusí ani přijít o tyto role, ale samotná příslušnost ke stáří mu přináší nízký status. To může vést osoby vyššího věku k popírání vlastního stáří, jak se o něm zmiňuje Palmore [Palmore 1990], a k nižší ochotě identifikovat se s věkovou skupinou starých. Pokud tento jev popíšeme slovníkem Tajfelovy SIT, jedná se o typický příklad mechanismu individuální mobility těch, kdo nechtějí nabýt negativní (starou) věkovou identitu.

Východiska hypotézy 2: Věková identita jako zdroj rozlišitelnosti

Druhým pohledem na schopnost různých skupin vyvolávat ve svých členech vysokou míru identifikace je teorie optimální rozlišitelnosti („optimal distinctiveness theory“) [Brewer 1991; Brewer, Silver 2000]. Brewerová vychází z Tajfelovy SIT, ale doplňuje ji. Autorka souhlasí s Tajfelem, že za jinak stejných podmínek se lidé budou spíše identifikovat se skupinou s vyšším statusem, aby získali pozitivní sociální identitu. Dodává však, že k těmto „jinak stejným podmínkám“ téměř nikdy nedochází. Vedle statusu, který skupina svým členům poskytuje, tak Brewerová přidává ještě druhý prvek, který motivuje jednotlivce k pozitivní identifikaci s určitou skupinou. Je to rozlišitelnost, kterou daná skupina svým členům poskytuje, ve smyslu možnosti odvodit svou identitu od pozice ve skupině

s jasnými hranicemi. Lidé se identifikují se společenskými skupinami s dvěma hlavními cíli – získat pozitivní status a rozlišit sebe sama od ostatních (získat optimální úroveň rozlišitelnosti, tedy „někam patřit“, ale „nebýt jako všichni ostatní“) [Brewer 1991].

Tyto dva cíle – pozitivní status a optimální rozlišitelnost – jdou ovšem často proti sobě. Příslušnost k majoritní společenské skupině přináší typicky vyšší status, zatímco příslušnost k minoritě poskytuje zdroje rozlišitelnosti (například v případě etnických minorit). V takovém případě musí člen minority volit, co je pro něho v danou chvíli důležitější. Buďto v zájmu získání vyššího statusu aplikuje například mechanismus individuální mobility a odmítne sebeidentifikaci s nízkou postavenou minoritní skupinou, nebo v zájmu zachování své rozlišitelnosti přijme identitu minoritní skupiny, byť níže statusově postavené. Brewerová se svými kolegy realizovala experimenty⁸ k odhalení toho, co tuto volbu rozhodne [Brewer, Manzi, Shaw 1993]. Dle jejich výsledků je v tomto procesu zásadní míra depersonalizace, kterou člověk cítí. Pokud se osoba cítí jako anonymní součást velké skupiny, je tím mobilizovaná její touha po rozlišitelnosti a ochotněji se identifikuje i s nízkostatusově postavenou skupinou. I příslušnost k negativně hodnocené skupině je pro ni v takové situaci přínosem, protože cítí potřebu odlišit se. Pokud naopak osoba necítí depersonalizaci (například protože je součástí jiných rozlišitelných skupin), nemá takovou touhu po rozlišitelnosti a nebude mít potřebu identifikovat se se skupinou, která by jí přinášela nízký sociální status.

Druhá hypotéza, alternativní k hypotéze vyplývající ze SIT, tak zní, že vyšší míru identifikace s vlastní skupinou pociťují zástupci věkových skupin, které svým členům poskytují vyšší míru rozlišitelnosti bez ohledu na jejich společenský status. Vyšší míru rozlišitelnosti přitom poskytují ty skupiny, které jsou početně menší a jasněji definují podmínky příslušnosti pro své členy.

Které věkové skupiny to jsou? Pro potřeby zhodnocení velikosti skupin mladých, ve středním věku a starých by bylo nutné tyto skupiny nejprve definovat. To je pochopitelně složitá otázka vzhledem k množství různých vymezení věkových skupin (například vymezení biologické, institucionální, vývojově psychologické, sociální). Pro potřeby empirických výzkumů bývá zvykem v zájmu

⁸ Brewerová se svými kolegy experimentálně testovala vztahy mezi třemi základními proměnnými – velikost skupiny (jako zdroj rozlišitelnosti), status skupiny a depersonalizace členů skupin. Autoři uspořádali několik experimentů, jejichž účastníky byli vysokoškolští studenti. V experimentech výzkumníci manipulovali tři výše popsané charakteristiky, tedy: 1) náhodně rozdělovali studenty do dvou skupin výrazně odlišné velikosti (80:20), 2) pomocí zveřejnění výsledků znalostních testů obou skupin dávali studentům znát status obou skupin (pochopitelně výsledky byly manipulovány tak, aby jednou vyšel významně vyšší status větší skupiny a jednou menší skupiny, jindy si byly skupiny statusově rovné), 3) pomocí instrukcí v úvodu experimentu navozovali v některých účastnících pocit depersonalizace, když jim řekli, že jsou zde pouze jako anonymní zástupci studentstva. Na závěr všichni účastníci měli za úkol hodnotit členskou i nečlenskou skupinu v sociálních a výkonnostních dimenzích.

zajištění jednoznačnosti vymezit věkové skupiny konkrétním věkem. Například v britské studii Age UK [2005] byli jako zástupci mladé generace vymezení dvacátníci, otázky na stáří pak byly jasně formulovány jako dotazy ohledně populace starší 70 let. Pokud bychom přijali tuto kategorizaci (mládí = do 30, stáří od 70 let) viděli bychom, že se jedná početně o slabší skupiny než populace ve věku 30–69 let, tedy ti „uprostřed“.⁹ Toto dělení však rozhodně není ideální, stejně jako jakékoli jiné dělení věkových skupin pouze na základě výzkumníkem dané číslíce věku. Vzhledem k tomu, že tématem tohoto článku není proces konstruování vlastní věkové identity, ale síla identifikace s věkovými skupinami, bude vymezení jednotlivých věkových etap ponecháno na respondentech. Za mladé, staré a ve středním věku budou považováni ti respondenti, kteří se sami zařadí do těchto skupin. K jejich chronologickému věku bude přihlíženo pouze pro odhalení případných odlehklých pozorování. Lze přitom očekávat, že kategorie mladých a starých (na základě subjektivně zvolených identit respondentů) budou početně slabší než kategorie osob ve středním věku. Tento předpoklad ale ještě bude v datech ověřen.

Druhé kritérium (kromě početního zastoupení), podle kterého lze mladé a staré věkové skupiny považovat za skupiny poskytující vyšší míru rozlišitelnosti, je jasnější vymezení těchto kategorií oproti střednímu věku. Americký autor Hazan [1994: 62] uvádí, že v mládí a stáří je věk podstatnější charakteristikou jednotlivce vzhledem k velkému množství norem a stereotypů, které se k těmto životním etapám vážou. Naopak v životním období mezi mládím a stářím dle Hazana věk ztrácí na důležitosti, jelikož v tomto období „uprostřed“ převládají jiné charakteristiky pro stereotypizaci druhých i pro hodnocení vlastního postavení. Může se jednat o charakteristiky, jako je rodinný stav, pohlaví, příjem a podobně. Podobná zjištění vyplývají z kvalitativní studie Sýkorové [Sýkorová 2009], ve které se autorka věnovala tématu věkové identity v hloubkových rozhovorech s lidmi ve věku 20–84 let. Z její analýzy vyplynulo, že relevance věku pro konstituování vlastní identity (což neznamená míra identifikace s věkovými skupinami) je nejsilnější ve stáří a v mládí, zatímco ve středním věku je spíše v pozadí a například čtyřicátníci svůj věk v podstatě „neřeší“.

Druhá hypotéza o věku jako zdroji rozlišitelnosti v sobě zároveň nese předpoklad o depersonalizaci osob, které pociťují silnou míru identifikace k nízkostatusově postaveným věkovým skupinám. Pokud bychom totiž na pozadí teorie optimální rozlišitelnosti například od starších očekávali vyšší míru věkové identifikace i přes nižší status seniorů, předpokládáme tak zároveň jejich silnou potřebu hledání zdrojů sociální identity, kterých se jinde nedostává. Dostáváme se tak zpět k Chudacoffově teorii o věku jako „náhradním“ zdroji identity. Chuda-

⁹ Konkrétně podle Sčítání lidu žily v roce 2001 v České republice necelé dva miliony osob ve věku 18–29 let, přes pět milionů osob ve věku 30–69 let a necelý jeden milion osob ve věku 70 a více let [ČSÚ 2002 – *Věková struktura obyvatelstva ČR z výsledků sčítání lidu, domů a bytů 2001*].

coff [1989] tuto ideu myslel historicky – od dob, kdy tradiční zdroje identity padly v procesu individualizace, hledáme novou identitu v příslušnosti k věkovým skupinám. Není však možné tento proces aplikovat na výrazně kratší časovou osu, tedy na osu jednoho života? Života, ve kterém věk přebírá roli náhradního zdroje identity ve chvílích, kdy se necítíme součástí jiných významných sociálních kategorií?

Data a metody

K odhalení toho, ve kterých věkových skupinách nabírá věková identita na důležitosti, byla využita analýza dat z kvantitativních výzkumů European Social Survey Round 4¹⁰ (ESS4) z roku 2009 a International Social Survey Programme¹¹ 2003 (ISSP). V rámci obou mezinárodních výzkumů byla zpracována pouze data za českou populaci. Mezi výzkumy ESS4 a ISSP uběhlo šest let, data tedy nejsou stejně aktuální a výsledky nejsou plně srovnatelné. Na toto omezení je brán zřetel, přestože by jeho důsledky neměly být zásadní vzhledem k povaze tématu. Jak totiž píše ve své studii například Harrison a Kahn [Harrison, Kahn 2003], identita člověka je budována velmi dlouho a náhlé společenské změny či trendy ji těžko mohou okamžitě ovlivnit. S oběma zdroji dat je však pracováno odděleně, využití dat z ISSP 2003 slouží k samostatné analýze, která umožňuje další pohled na zkoumané téma.

Terénní práce na projektu ESS4 zajišťovala v roce 2009 agentura Factum Invenio. Soubor obsahuje 1864 respondentů starších dvaceti let, horní věková hranice nebyla stanovena. Respondenti byli vybíráni náhodným stratifikovaným výběrem, dotazování proběhlo osobními rozhovory. Pro sběr dat byly použity papírové dotazníky obsahující několik tematických okruhů a na závěr sociálně demografické charakteristiky. Jedním z tematických modulů v dotazníku ESS4 byl modul „Zkušenosti a vyjádření ageismu“, v rámci něž byly položeny tři pro tento text zásadní otázky: 1) do které věkové skupiny by respondent sám sebe zařadil;¹² 2) následoval dotaz, jak silný pocit příslušnosti k této věkové skupině

¹⁰ Bližší informace o projektu je možné nalézt na stránkách www.europeansocialsurvey.org. Citace dat: ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 1.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.

¹¹ Bližší informace o projektu na stránkách www.issp.org, citace dat: ISSP Research Group, International Social Survey Programme (ISSP): National Identity II, 2003. Distributor: GESIS Cologne Germany ZA3910_FI.

¹² Znění otázky: „S použitím této karty mi prosím řekněte, jaký čtvereček nejlépe vystihuje věkovou skupinu, do které podle Vás patříte. Pokud se cítíte jako velmi mladý(á), vyberte první čtvereček, tj. A. Pokud se cítíte jako velmi starý(á), vyberte poslední čtvereček, tj. J. V ostatních případech vyberte jeden ze čtverečků mezi nimi. Řekněte mi jen písmeno pod tímto čtverečkem.“ Předložena byla škála s devíti písmeny jako možnostmi odpovědí, nad nimi byla uvedena kategorizace A–C mladí, D–F střední, G–J staří.

dotázaný cítí¹³; 3) o několik otázek dál měl respondent zhodnotit, jak vysoký je status osob různého stáří v české společnosti.¹⁴ Pro lepší porozumění významu konceptů mládí a stáří byly do analýz jako dokreslující proměnné zařazeny ještě otevřené otázky, kdy respondenti vnímají chronologický konec mládí a začátek stáří.¹⁵

Analýza dat byla provedena s využitím softwaru SPSS, a to ve třech krocích, které tento článek popisuje v následujícím sledu: první krok se týká samostatné otázky na sebezřazení do věkových skupin. Nejprve bude pomocí frekvencí této otázky ověřeno, zda se lidé vůbec vědomě zařazují do verbalizovaných skupin mládí, střední věk a stáří, nebo zda tyto kategorie spíše odmítají. Frekvence dále ukáží početní zastoupení subjektivně mladých, středních a starých v české populaci, a tím potvrdí, které ze skupin je možné považovat za většinové, a které naopak poskytují vyšší rozlišitelnost. Tříděním odpovědí na sebezřazení podle chronologického věku pak bude zjištěno, jak subjektivní věková identita souvisí se skutečným stářím. V druhém kroku bude popsán výpočet průměrné úrovně statusu, jakou respondenti na předložené škále přisoudili jednotlivým věkovým kategoriím. Cílem tohoto výpočtu je zaprvé ověřit, zda lidé vnímají odlišný status osob různého věku, a zadruhé zjistit, které věkové skupiny mají vyšší, respektive nižší status v české společnosti. Konečně třetím krokem je deskripce toho, jak silný je pocit identifikace členů různých věkových skupin. Z třídění míry identifikace s vrstevníky odděleně pro jednotlivé věkové kategorie již bude možné vyvodit, zda se lidé spíše identifikují se skupinami s vyšším statutem (viz hypotézu 1) nebo se skupinami, které poskytují vyšší míru rozlišitelnosti (viz hypotézu 2).

Sekundárním zdrojem dat jsou česká data z výzkumu ISSP Národní identita 2003. Sběr dat provedla agentura SC&C, vzorek obsahuje 1147 respondentů starších dvaceti let bez horní věkové hranice. Výběr respondentů byl proveden náhodným stratifikovaným výběrem, dotazování proběhlo osobními rozhovory. Dotazník ISSP 2003 obsahoval mimo jiné otázky na důležitost různých skupinových identit pro konstituci vlastní identity jednotlivce, mezi nimi byla zařazena též identita věková.¹⁶ Tato otázka, v rámci které respondenti vybírali tři pro sebe

¹³ Znění otázky: „S použitím této karty, mi prosím řekněte, jestli máte silný nebo slabý pocit příslušnosti k této věkové skupině, tj. věkové skupině, do které podle Vás patříte. Vyberte svoji odpověď z této karty, kde 0 znamená velmi slabý pocit příslušnosti a 10 znamená velmi silný pocit příslušnosti.“

¹⁴ Znění otázky: „Zajímá mne, jak podle vás většina lidí v České republice vnímá společenské postavení dvacátníků, tj. lidí ve věku 20–29 let, čtyřicátníků, tj. lidí ve věku 40–49 let, a lidí ve věku nad sedmdesát let. S použitím této karty mi prosím řekněte, kam byste umístil(a) status... ..dvacátníků; ...čtyřicátníků; ...lidí starších 70 let“. Předložena byla desetistupňová škála odpovědí od „naprosto nízké společenské postavení“ po „naprosto vysoké společenské postavení“.

¹⁵ Znění otázky: „V jakém věku si myslíte, že lidé přestávají být obecně považováni za mladé? A v jakém věku si myslíte, že lidé začínají být obecně považováni za staré?“

¹⁶ Znění otázky: „Každý z nás je součástí různých skupin. Některé skupiny jsou pro nás, když o sobě uvažujeme, důležitější než jiné. Zamysleli-li se obecně, co vystihuje to, kým

Tabulka 1. Nabídnutá škála odpovědí pro otázku na sebezařazení do věkové skupiny

	mladí			střední				staří	
A	b	c	d	e	f	g	h	J	

nejdůležitější kolektivní identity, poskytuje informaci o významu věku v kontextu dalších kolektivních identit. V poslední analytické kapitole bude na základě této otázky spočítán index důležitosti deseti zjišťovaných skupinových identit. Hledání statisticky významných rozdílů mezi indexy důležitosti jednotlivých identit napříč věkovými skupinami umožní zjistit, jak se mění význam příslušnosti k různým sociálním kategoriím v průběhu života. Následně budou porovnány indexy důležitosti věkové identity při znalosti zařazení člověka do dalších společenských kategorií. Analýza pomůže ověřit, či vyvrátit předpoklad o věku jako „náhradním“ zdroji identity, jehož význam stoupá, pokud se jiných zdrojů nedostává.

Výsledky dle dat ESS4: Věková identita a status věkových skupin

1. Sebezařazení do věkových skupin

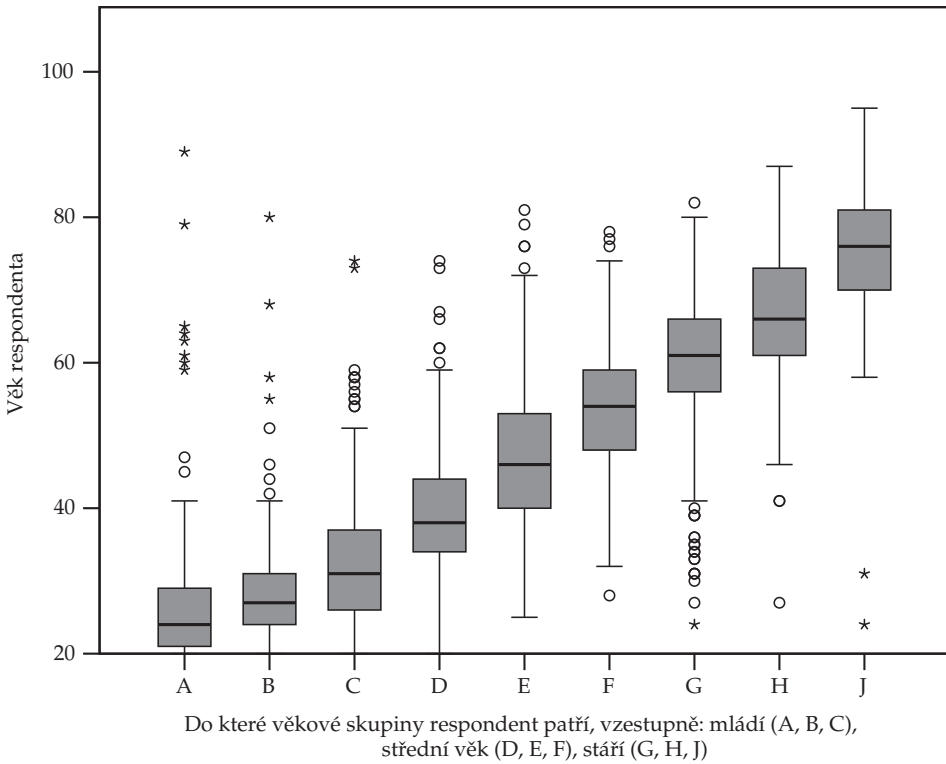
Data z výzkumu ESS4 ukazují, že hovořit o věkových skupinách není pro respondenty nic překvapujícího. Odpověď na otázku, do které věkové skupiny by člověk sám sebe zařadil, nedělala respondentům problém a některou z nabízených skupin – mladí, střední věk, staří – vybralo 97 % respondentů. Evidentně se tedy jedná o běžně používané verbální označení věkových skupin. Nabídnutou škálu pro odpověď tak, jak byla respondentům předložena na kartě, prezentuje tabulka 1. Z ní je patrné, že označení A až C reprezentuje kategorii mladí, D až F střední věk a H až J staří. Jednotlivé kategorie označené písmeny nebyly respondentům nijak konkrétněji vysvětleny. Při kategorizaci odpovědí do standardních tří skupin zjistíme, že se 25 % dotázaných zařadilo mezi mladé, 50 % mezi střední věk a 25 % mezi staré.

Z grafu 1 níže je přitom patrné, že se respondenti zařazují do jedné z devíti nabízených skupin poměrně konzistentně na základě svého stáří.¹⁷ To, že věk je základní proměnnou, která ovlivňuje výběr vlastní věkové identity, bylo ověřeno

jste? Co z následujícího seznamu je pro Vás nejdůležitější? A co je druhé a třetí nejdůležitější?“ Předložené identity byly: současné nebo dřívější zaměstnání, rasový/etnický původ, pohlaví, věková skupina (mladí, lidé středního věku, staří), náboženství, politická strana, skupina nebo hnutí, národnost, rodinné postavení, sociální třída, část ČR, ve které žijete.

¹⁷ Respondenti spadající mezi odlehlá pozorování (je jich 49 ze všech 1864 dotázaných) byli z dalších analýz na základě doporučení jednoho z recenzentů vypuštěni v zájmu zajištění konzistentnějších dat.

Graf 1. Zařazení do věkových skupin podle chronologického věku

Zdroj: česká data European Social Survey Round 4.

i při hlubším zkoumání povahy zařazování se do věkových skupin v rámci jiné stati autorky [Trusinová 2011]. V té se ukázal zásadní vliv věku a zdravotního stavu na věkovou identitu dotázaných, pouze menší roli hrály některé rodinné či pracovní role.

Výše v podkapitole o SIT byla nastíněna teze, že starší lidé mohou odmítat své stáří, a tedy odmítat zařazovat sebe sama do skupiny starých. Myšlenku nelze na základě této otázky dotazníku ESS4 podpořit. Celkem 65% dotázaných ve věku 60–69 se považovalo za staré. Po sedmdesátce se mezi staré zařadilo 85% dotázaných. Pro ilustraci z druhého konce věkové spektra, za mladé se považuje celkem 87% dvacátníků a pouze 36% třicátníků. Lze zbývající dvacátníky a třicátníky nařknout, že odmítají své mládí? V tento moment jistě ne. Otázkou spíše zůstává, jak silná je identifikace jednotlivců k daným věkovým skupinám. Vědomí příslušnosti nemusí znamenat pozitivní ztotožnění se s danou věkovou skupinou. To bylo předmětem následných analýz, prezentovaných na dalších stránkách.

2. Status věkových skupin

Než analyzujeme, které věkové skupiny cítí vyšší míru skupinové příslušnosti, lze na datech ESS4 demonstrovat společenský status, který respondenti jednotlivým věkovým skupinám přisuzují. Ten zjišťovaly v dotazníku ESS4 otázky, jak vysoký status dvacátníků, čtyřicátníků a lidí nad 70 let podle respondenta vnímá většinová společnost.

Status dvacátníka pochopitelně není zcela totéž co status mladého člověka (a stejně tak status čtyřicátníka vs. člověka ve středním věku či osob starších 70 let a starých lidí). To, že vybrané věkové kategorie 20–29, 40–49 a 70 a více let mohou relativně dobře reprezentovat kategorie mládí, střední věk a stáří, bylo ověřeno další otázkou. V ní byli respondenti požádáni, aby určili, v jakém věku obecně lidé přestávají být považováni za mladé a kdy začínají být považováni za staré. Medián odpovědí, kdy končí mládí, byl 40 let, medián pro začátek stáří 60 let (tabulka 2). Lze tedy říci, že věkové kategorie dvacátníků, čtyřicátníků a lidí nad sedmdesát let spadají do verbalizovaných věkových skupin mládí, střední věk, stáří.

Při přijetí předpokladu, že status dvacátníků může ukazovat na status mladých, čtyřicátníků na status skupiny ve středním věku a status lidí starších 70 let na status starých, ukazuje tabulka 3 hodnocení společenského postavení těchto tří věkových skupin. Respondenti odpovídali na škále od 0 „naprosto nízké společenské postavení“ až 10 „naprosto vysoké společenské postavení“. V tabulce jsou uvedeny průměrné hodnoty odpovědí. Výsledky ukazují, že se všechny skupiny respondentů bez ohledu na jejich věk shodnou na nejvyšším postavení čtyřicátníků, s odstupem následovaným dvacátníky a na nejnižším statusu lidí starších 70 let. Stejná hierarchie platí také ve všech skupinách respondentů při třídění dle jejich věkové skupinové identity. Nižší status mládí a stáří vnímají i členové těchto skupin samotní. Podíl respondentů, kteří nebyli schopni status jednotlivých věkových skupin ohodnotit, nepřesahuje v žádné ze tří otázek 3 %. Je tak zřejmé,

Tabulka 2. Popisné statistiky proměnných, v kolika letech lidé přestávají být mladí a kdy začínají být staří

	N	Průměr	Medián	Směrodatná odchylka	% „nevím“ „záleží“ „nikdy“
lidé přestávají být považováni za mladé	1864	40,7	40	10,0	19,5 %
lidé začínají být považováni za staré	1864	61,0	60	9,1	18,8 %

Zdroj: česká data European Social Survey Round 4.

Tabulka 3. Průměrný společenský status dvacátníků, čtyřicátníků a lidí nad 70 let (na škále 0 až 10)

Věk respondenta	průměrný status dvacátníků	průměrný status čtyřicátníků	průměrný status lidí nad 70 let
20–29	4,7	6,9	4,0
30–39	4,2	7,0	4,0
40–49	4,1	6,9	3,9
50–59	4,2	6,9	3,6
60–69	4,2	7,1	3,5
70–95	4,2	7,4	3,6
celkem	4,2	7,0	3,8

Zdroj: česká data European Social Survey Round 4.

Poznámka: 0 = nejnižší status, 10 = nejvyšší status.

že lidé vnímají výrazně odlišný společenský status věkových skupin. To potvrzuje představu o věku jako jedné ze základních charakteristik (spolu)konstruuujících postavení jednotlivce ve společnosti.

3. Míra identifikace s věkovými skupinami

Následuje otázka, jak silný pocit skupinové identifikace vzbuzují skupiny mladí, střední věk, staří ve svých členech. Dle hypotézy 1 vycházející z Tajfelovy SIT by nejvyšší míru identifikace měli cítit lidé ve středním věku vzhledem k možnosti čerpat ze své věkové příslušnosti pozitivní identitu. Naopak nejnižší míru identifikace by měli pociťovat členové nejstarší skupiny, vzhledem k nízkému statusu stáří v Česku. Oproti tomu dle druhé hypotézy, vycházející z teorie optimální rozlišitelnosti, mají ve svých členech vyvolávat vyšší míru identifikace skupiny mladí a staří. Tyto skupiny jsou početně slabší a stereotypně více uzavřeny, a poskytují tak vyšší míru rozlišitelnosti.

Respondenti byli po označení své členské věkové skupiny požádáni, aby uvedli, jak silný pocit příslušnosti k ostatním členům této věkové skupiny cítí, a to na škále, kde 0 je velmi slabý pocit příslušnosti a 10 je velmi silný pocit příslušnosti. Odpovědi na tuto otázku celkově ukazují, že věkovou skupinovou příslušnost můžeme považovat za důležitou součást vlastní identity obyvatel Česka. Celkem 62 % respondentů totiž hodnotilo svůj pocit příslušnosti ke zvolené věkové skupině hodnotou šest a vyšší na nabídnuté hodnotící škále.

Vnímaný pocit skupinové příslušnosti jednotlivých věkových skupin ukazuje tabulka 4. Demonstruje, že míra pociťované skupinové příslušnosti je výrazně vyšší u nejmladších a nejstarších věkových skupin, zatímco mezi středními

Tabulka 4. Síla pocitu skupinové příslušnosti podle věkové identity

	mládí			střední věk			stáří			celkem
	A	B	C	D	E	F	G	H	J	
Žádný pocit příslušnosti	0 %	1 %	3 %	1 %	2 %	1 %	5 %	7 %	4 %	2 %
0 – Velmi slabý pocit	11 %	3 %	0 %	1 %	1 %	0 %	0 %	0 %	0 %	1 %
1	0 %	4 %	0 %	2 %	2 %	1 %	0 %	0 %	2 %	1 %
2	2 %	3 %	5 %	2 %	2 %	2 %	1 %	2 %	0 %	2 %
3	0 %	2 %	3 %	9 %	5 %	4 %	2 %	3 %	2 %	4 %
4	2 %	0 %	6 %	3 %	10 %	5 %	3 %	3 %	0 %	5 %
5	5 %	2 %	4 %	13 %	16 %	20 %	18 %	5 %	6 %	13 %
6	3 %	1 %	7 %	8 %	13 %	15 %	15 %	7 %	2 %	10 %
7	2 %	3 %	8 %	13 %	14 %	18 %	17 %	11 %	0 %	12 %
8	9 %	13 %	26 %	22 %	17 %	16 %	20 %	26 %	8 %	19 %
9	9 %	35 %	17 %	14 %	9 %	12 %	11 %	21 %	17 %	15 %
10 – Velmi silný pocit	59 %	32 %	20 %	11 %	9 %	5 %	8 %	15 %	58 %	15 %
Celkem	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Zdroj: česká data European Social Survey Round 4.

věkovými skupinami necítí silný pocit příslušnosti významnější procento respondentů.

Při sestrojení tabulky 4 byly jako třídící znak využity subjektivní věkové skupiny mládí až stáří. Při třídění podle chronologického věku bychom došli k velmi podobným výsledkům, které ukazují na silnější pocit skupinové příslušnosti u nejmladších a nejstarších respondentů. Nejsilnější pocit skupinové příslušnosti cítí dvacátníci a lidé starší 70 let. Při bližším zkoumání se pak ukazuje, že míra identifikace s vlastní věkovou skupinou je vyšší při přijímání krajní věkové identity i při kontrole skutečného věku respondenta. Jinými slovy, čím mladší se cítí být třicátník, tím více se identifikuje s vlastní věkovou skupinou. Podobně šedesátník pociťuje tím vyšší míru identifikace s vlastní věkovou skupinou, čím starší tato jeho přijatá věková identita je. Naopak čím blíže identitě středního věku, tím menší význam pro člověka tato věková identita má. Spearmanův korelační koeficient mezi silou pocitu příslušnosti k věkové skupině a věkovou identitou (na originální devítistupňové škále od nejmladší po nejstarší) je $-0,38$ u dvacátníků, $-0,34$ u třicátníků, $-0,104$ u čtyřicátníků, $0,175$ u padesátníků, $0,259$ u šedesátníků, $0,589$ u lidí starších 70 let.

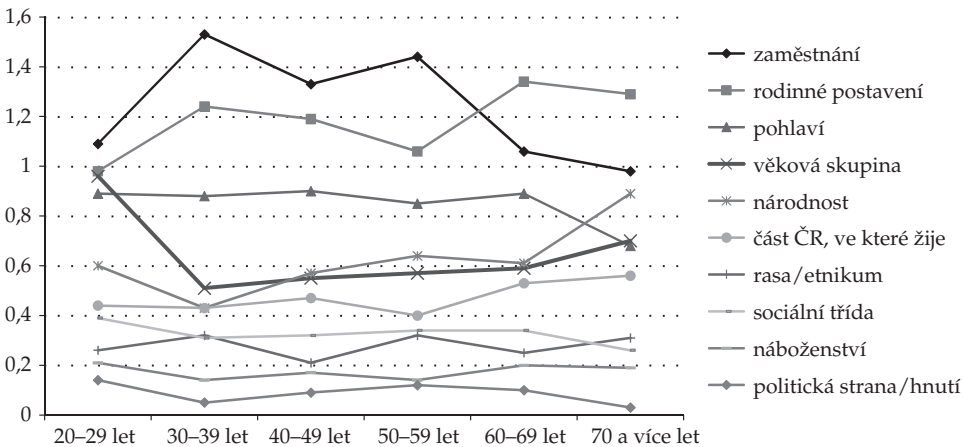
Výsledky dle dat ISSP 2003: Porovnání významu různých kolektivních identit

Před definitivním přijetím druhé hypotézy lze zjištění doplnit pomocí analýzy dat ISSP 2003. Tato data poskytují informaci o významu různých skupinových identit pro konstituci identity člověka. Jejich analýza tak může pomoci přijmout, či vyvrátit Chudacoffovu tezi o věku jako náhradním zdroji identity, jehož význam roste ve chvíli, kdy se jiných zdrojů identity nedostává.

Respondenti měli ve výzkumu ISSP 2003 vybrat z deseti předložených sociálních identit tři, které jsou pro ně nejdůležitější při uvědomování si toho, kým jsou, a měli je seřadit podle důležitosti. Předložené varianty byly: současné nebo dřívější zaměstnání, rasový/etnický původ, pohlaví, věková skupina (mladí, lidé středního věku, staří), náboženství, politická strana, skupina nebo hnutí, národnost, rodinné postavení, sociální třída, část ČR, ve které žijete. Při vypočtení skóre na základě počtu a pořadí jmenování jednotlivých identit došly Vlachová s Řehákovou [Vlachová, Řeháková 2009] ke zjištění, že věková identita je čtvrtou nejdůležitější kolektivní identitou. Před ní se umístily na prvním místě zaměstnání, na druhém rodinné postavení a na třetím pohlaví.

V rámci vlastní analýzy dat ISSP 2003 je možný pohled na význam jednotlivých sociálních identit odděleně podle věku respondentů. U respondentů ve věku 20 až 29 let se věková identita umístila celkově na třetím místě mezi hodnocenou desítkou možností (nejdůležitější bylo zaměstnání, druhá rodina). Zatímco čtyřicátníci (jako zástupci středního věku) vybrali věkovou identitu

Graf 2. Průměrný index významu sociálních identit v jednotlivých věkových kategoriích

Zdroj: česká data ISSP Národní identita 2003.

Poznámka: 3 = nejdůležitější identita, 2 = 2. nejdůležitější identita, 1 = 3. nejdůležitější identita, 0 = identita nebyla vybrána mezi tři nejdůležitější.

do první trojice ve 30% případů a mezi nimi v 7% na prvním místě, dvacátníci vybrali věkovou identitu ve 47% případů, v tom 16% respondentů zvolilo věkovou identitu jako nejdůležitější. Respondenti starší 70 let (jako zástupci stáří) hodnotili důležitost věkové identity celkově na čtvrtém místě (pořadí od nejdůležitější – rodina, zaměstnání, národnost, věková skupina). Mezi tři nejdůležitější ji zařadilo 36% dotázaných starších 70 let, z toho 10% na první místo.

Jak chápat tyto rozdíly ve významu věkové identity v kontextu dalších skupinových identit? Z čeho čerpají svou identitu zástupci různých věkových kategorií? Představu nabízí graf 2. Ten prezentuje sestrojené indexy důležitosti jednotlivých deseti sociálních identit – čím důležitější je daná skupina pro konstituci vlastní identity respondenta, tím vyšší je hodnota indexu. Indexy dosahovaly hodnot 3, pokud byla daná identita vybrána jako nejdůležitější, 2, pokud byla vybrána jako druhá, 1, pokud byla vybrána jako třetí, a 0, pokud nebyla vybrána. Graf 2 zobrazuje průměrné indexy významu jednotlivých skupinových identit při třídění podle věku respondentů.

Ke srovnání průměrných indexů významu jednotlivých kolektivních identit v různých věkových skupinách byla využita jednofaktorová analýza rozptylu v případě indexů důležitosti identit pohlaví, část ČR a sociální třída. Indexy ostatních skupinových identit nemají napříč věkovými skupinami stejný rozptyl, proto byly jejich průměry porovnány pomocí neparametrického testu Krusal-Wallis.¹⁸ Výsledky ukazují na statisticky významně rozdílné hodnocení důležitosti skupinových identit zaměstnání, rodina, věková skupina a národnost napříč některými věkovými skupinami (na hladině významnosti 0,05). U následných Mann-Whitney párových neparametrických testů byla snížena hladina významnosti na 0,003 vzhledem k patnácti párovým srovnáním. Tyto testy odhalily vyšší význam věkové identity u dvacátníků oproti osobám ve věkových skupinách 30 až 69 let, nižší význam zaměstnání pro dvacátníky oproti třicátníkům a nižší význam rodiny pro dvacátníky oproti lidem ve věku 60–69 let. Nejstarší věková kategorie je pak druhou nejspecifičtější skupinou v oblasti významu různých skupinových identit. Oproti třicátníkům je pro ně statisticky významně méně podstatné zaměstnání a od dvou nejmladších věkových skupin je odlišuje vyšší váha, kterou přiřkládají příslušnosti k národnosti. Význam věkové identity pro sedmdesátníky a starší se zdá být v grafu 2 vyšší oproti středním kohortám, tento rozdíl však není statisticky významný.

Data dále umožňují prozkoumat vztahy mezi jednotlivými zdroji skupinové identity a dalšími charakteristikami člověka. Zaměstnání je obecně nejdůležitějším zdrojem sociální identity. Nejmladšími a nejstaršími respondenty je ale zaměstnání vybíráno do první trojice méně často, což je logické vzhledem k předpokládanému postavení krajních věkových skupin na trhu práce. Nejmladší respondenti se pohybují na trhu práce po nejkratší dobu, část z nich stále

¹⁸ Jako závislé proměnné byly postupně po jedné zařazovány indexy důležitosti jednotlivých kolektivních identit, jako faktor sloužil vždy věk kategorizovaný stejně jako v grafu 1.

studuje, jiní zastávají svá první povolání, své zaměstnanecké postavení dosud nemusí mít silně zakořeněné v pohledu na sebe sama. Naopak nejstarší respondenti jsou ve většině případů již mimo pracovní trh. Vztah mezi zaměstnaneckou identitou, věkovou identitou a reálnou ekonomickou aktivitou lze v datech i statisticky potvrdit. Parciální korelace totiž ukazuje, že i při kontrole věku v případě ekonomické neaktivity člověka slábne důležitost identity zaměstnance (parciální korelační koeficient $-0,2$) a naopak mírně stoupá důležitost věkové identity (jedná se o slabou korelaci, parciální korelační koeficient $0,1$). Je to logické, vzhledem k tomu, že místo po identitě zaměstnance musí být „zaplněno“ jinou významnou identitou, obzvláště v případě otázky dotazníku, ve které respondenti jednoduše musí vybrat tři nejdůležitější skupinové identity. Zajímavé ovšem je, že v případě ekonomické neaktivity (a tedy potažmo ztráty identity zaměstnance) nestoupá význam žádné jiné ze sledovaných identit, kromě identity věkové a identity národní (kterou volí častěji starší respondenti).

Podobně nejmladší věková skupina hodnotí oproti některým ostatním jako méně významný zdroj skupinové identity své rodinné postavení. To může být dáno tím, že respondenti v tomto věku ještě nezaložili vlastní prokreacní rodinu. A parciální korelace opět potvrzuje vztah mezi přítomností prokreacní rodiny a věkovou identitou. I při kontrole věku se v případě, že dotázaný není ženatý nebo vdaná,¹⁹ mírně snižuje důležitost identity člena rodiny (parciální korelační koeficient $-0,13$) a naopak mírně roste důležitost věkové identity (parciální korelační koeficient $0,095$).²⁰ Zároveň přitom neroste význam žádné další z nabízených skupinových identit.

Diskuse

Analýzy prokázaly vysokou míru identifikace nejmladších a nejstarších respondentů s jejich věkovými skupinami, tedy silnou identifikaci členů skupin s nízkým sociálním statusem. Výsledky odhalují vysoký význam věku v krajních věkových segmentech a podporují přijetí druhé hypotézy o věku jako zdroji rozlišitelnosti jednotlivce ve společnosti. Hypotézu vycházející z teorie optimální rozlišitelnosti potvrzují i výsledky vzájemného porovnávání důležitosti různých zdrojů sociálních identit. Z těch vyplývá, že věková identita může působit jako snadno dostupný náhradní zdroj identity v případě omezené možnosti cítit se členem jiných sociálních kategorií.

¹⁹ Otázka na manželství byla zvolena jako nejjednodušší ukazatel toho, zda respondent již založil vlastní rodinu. Vhodné by bylo ptát se také, zda má dotázaný děti, a zda tedy zažívá roli rodiče. Dotazník však zjišťoval pouze počet závislých dětí do 18 let ve společné domácnosti, což je proměnná silně determinovaná věkem.

²⁰ I podle vývojové psychologie je období mladé dospělosti (20–30 let) obdobím, kdy teprve přijímáme nové role – roli profesní, partnerskou (manželskou) a rodičovskou. Ty se teprve postupně stávají součástí naší identity [Šimíčková-Čížková 2004].

Omezením prezentovaného výzkumu je však limitovaná schopnost kvantitativních dat vysvětlit způsoby, jakými lidé uvažují o svém stáří. Tento fakt by bylo vhodné vynahradit triangulací výsledků s kvalitativními daty. Otázek, které by mohl kvalitativní výzkum věkové identity zodpovědět a které by vhodně doplnily dosavadní zjištění, je několik. Jedna z nich by mohla být, jakým způsobem se mladí a staří vyrovnávají se svou „negativní věkovou identitou“, neboli jak překonávají situaci vědomé příslušnosti do skupiny s nízkým sociálním statutem. Tajfel a Turner definují tři způsoby, jak se jedinec může vyrovnat s tím, že je členem skupiny s nízkým statutem [Tajfel, Turner 1979]. V teoretické části tohoto článku byl popsán první z nich, a to mechanismus individuální mobility, neboli snaha symbolicky se vymanit z členské skupiny jako reakce na její nízký status. Tento mechanismus však nebyl v datech ověřen, starší lidé jsou naopak těmi, pro které je jejich stáří podstatným zdrojem identity. Byl tedy polemizován i koncept popírání stáří, proti němuž hovoří vyšší věková identifikace nejmladších a právě nejstarších respondentů. Možné částečné vysvětlení tohoto stavu nabízí kvalitativní studie Sýkorové [Sýkorová 2009], podle které se lidé snaží distancovat od svého věku v případě, že se cítí být ohroženi. V takové situaci mohou v interakci svůj věk manipulovat nebo i tajit. To však nemusí nic vypovídat o reálné identitě starších lidí, coby internalizované představě o sobě samém.

Kromě individuální mobility představují Tajfel a Turner dva další způsoby vyrovnání – sociální soutěžení a sociální kreativitu.²¹ Sociální soutěžení znamená snahu reálně zlepšit status své skupiny. Prvky tohoto mechanismu jsou patrné na existenci organizací, které se snaží prostřednictvím vyjednávacích a poradních funkcí zlepšovat postavení seniorů v České republice (jako například Rada seniorů České republiky – viz www.rscr.cz). Třetí představený mechanismus vyrovnání, sociální kreativita, se vyznačuje snahou nízkostatusově postavené skupiny zlepšit svou image pomocí vyzdvihování specifických aspektů, ve kterých má šanci být hodnocena pozitivněji než skupiny nečlenské. Mechanismus je snad lépe ilustrovatelný na příkladu mladých lidí. Ti ve svém věku sice nejsou na vrcholu, pokud jde o jejich ekonomický či mocenský status, jejich krása, zdraví, výkonnost a životní styl však bývají často vyzdvihovány jako záviděníhodné. Tato úvaha naznačuje, že ačkoli byl ve výzkumu na zkoumání identity různých věkových skupin aplikován shodný interpretační rámec, způsoby uvažování o vlastní věkové identitě různých věkových skupin se mohou lišit. Rozvinutí nových otázek specificky pro mládí, střední věk a stáří je jednou z dalších možných perspektiv výzkumu v této oblasti.

Odhalení vysoké míry skupinové identifikace nejstarších věkových skupin může obohatit také diskusi o ideologii věku a způsobech mírnění ageismu v dnešní společnosti. Někteří autoři v tomto kontextu prosazují ideál „bezvěkosti“, neboli společnosti bez věkových hranic, která nepřeceňuje věk a kde lidé různě

²¹ Na problematiku věkové identity v teoretické rovině je dříve aplikovala též Vidovičová [2008: 205–206].

ného stáří sdílí kolektivní identitu. Taková společnost by měla zmírnit zejména diskriminaci a znevažování skupiny seniorů ze strany ostatních věkových skupin. Pokud ale přistoupíme na postmoderní tezi, že konstituce vlastní identity je jednou ze základních potřeb člověka, můžeme objevit podstatnou pozitivní roli věku coby zdroje, který tuto základní potřebu uspokojuje (a to zejména u subjektivně mladých a právě starých lidí). Zastánci bezvěkosti by proto měli být seznámeni s tím, jak podstatným zdrojem identity může pro seniory jejich stáří být. Potom je možné diskutovat nad otázkou, kde by senioři (a analogicky mladí lidé) hledali náhradní zdroj poznání sebe sama, pokud bychom jim vzali „jejich stáří“.

Závěr

Analýza dat z výzkumů ESS4 a ISSP 2003 odhalila podstatné místo věkové identity v dnešní české populaci. Výsledky ukazují, že sebekategorizace do verbalizovaných skupin mládí, střední věk a stáří je dnes zcela běžná. Míra identifikace pocíťovaná k těmto skupinám je obecně vysoká, věk pro většinu Čechů představuje významný zdroj sociální identity. Identifikace je ale zásadně silnější u nejmladších a nejstarších věkových skupin.

Výsledky ukazují, že pocit příslušnosti k věkovým skupinám je silnější v případě členství v početně slabších a obsahově plnějších věkových skupinách, bez ohledu na jejich nízký společenský status. Proto byla přijata druhá testovaná hypotéza o věku jako důležitém zdroji rozlišitelnosti ve společnosti. Motivace k identifikaci s věkovými skupinami mladých a starých může být vysvětlitelná stavem částečné depersonalizace členů těchto společenských kategorií. Stav depersonalizace a s ním související potřeba patřit do úzce vymezených společenských kategorií je totiž schopný vysvětlit, proč se mladí a staří tak silně ztotožňují se společenskými skupinami, se kterými se pojí nízké společenské postavení.

K získání přesnější představy o kolísání významu věkové identity v průběhu života by samozřejmě lépe posloužil panelový výzkum. Představená analýza dat z výzkumu ISSP 2003 však alespoň naznačuje, že pocit příslušnosti k věkovým skupinám může být částečně zapříčiněn aktuálním zúžením palety jiných zdrojů pro konstituci vlastní identity. To napovídá přijetí teze o věku jako náhradním zdroji identity, jehož význam stoupá v případě nedostatku jiných zdrojů. A to nejen historicky, ale také v průběhu života jednotlivců.

ROMANA TRUSINOVÁ je studentkou doktorského studia sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Pracuje v oddělení Hodnotových orientací ve společnosti v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i. Odborně se zaměřuje na problematiku mezigeneračních vztahů a ageismu.

Literatura

- Age UK. „Age Concern: How ageist is Britain?“ 2004. [on-line]. London: Age UK [cit. 4. 5. 2010]. Dostupné z: <http://www.ageconcern.org.uk/AgeConcern/Documents/how_ageist_is_britain.pdf>.
- Andrews, M. 1999. „The Seductiveness of Agelessness.“ *Ageing and Society* 19 (3): 301–318.
- Bauman, Z. 2002. *Tekutá modernita*. Praha: Mladá fronta.
- Brewer, M. B. 1991. „The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time.“ *Personality and Social Psychology Bulletin* 17 (5): 475–482.
- Brewer, M. B., J. M. Manzi, J. S. Shaw. 1993. „In-group Identification as a Function of Depersonalization, Distinctiveness, and Status.“ *Psychological Science* 4 (2): 88–92.
- Brewer, M. B., M. D. Silver. 2000. „Group Distinctiveness, Social Identification, and Collective Mobilization.“ Pp. 153–171 in S. Stryker, T. J. Owens, R. W. White (eds.). *Self, Identity, and Social Movements*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Bush, D. M., R. G. Simmons. 1981. „Socialization Process over the Life Course.“ Pp. 133–164 in M. Rosenberg, R. Turner (eds.). *Social Psychology: Sociological Perspectives*. New York: Basic.
- Carp, F. M., A. Carp. 1981. „Age, Deprivation, and Personal Competence: Effects on Satisfaction.“ *Research on Aging* 3 (3): 279–298.
- ČSÚ. 2002. „Věková struktura obyvatelstva ČR z výsledků sčítání lidu, domů a bytů 2001.“ [on-line]. Praha: ČSÚ [cit. 10. 1. 2011]. Dostupné z: <<http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4109-03>>.
- Giddens, A. 2002. *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, Oxford: Polity Press, Blackwell.
- Gove, W. R., S. T. Ortega, C. B. Style. 1989. „The Maturational and Role Perspectives on Aging and Self through the Adult Years: An Empirical Evaluation.“ *The American Journal of Sociology* 94 (5): 1117–1145.
- Gunter, B. G., H. A. Moore. 1975. „Youth, Leisure, and Post-Industrial Society: Implications for the Family.“ *The Family Coordinator* 24 (2): 199–207.
- Hagestad, O. G., P. Uhlenberg. 2005. „The Social Separation of Old and Young: A Root of Ageism.“ *Journal of Social Issues* 61 (2): 343–360.
- Harrison, T., D. L. Kahn. 2004. „Perceived Age, Social Integration, and Disability: A Case Study of Aging Women.“ *Journal of Loss and Trauma* 9 (2): 113–129.
- Hazan, H. 1994. *Old Age: Construction and Deconstruction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hoyt, D. R., M. A. Kaiser, G. R. Peters, N. Babchuk. 1980. „Life Satisfaction and Activity Theory: A Multidimensional Approach.“ *Journal of Gerontology* 35 (6): 935–941.
- Chudacoff, H. P. 1989. *How Old Are You? Age Consciousness in American Culture*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Logan, J. R., R. Ward, G. Spitze. 1992. „As Old as You Feel: Age Identity in Middle and Later Life.“ *Social Forces* 71 (2): 451–467.
- Možný, I. 2008. *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Mutran, E., L. K. George. 1982. „Alternative Methods of Measuring Role/Identity: A Research Note.“ *Social Forces* 60 (3): 866–875.
- Palmore, E. B. 1990. *Ageism: Negative and Positive*. New York: Springer Publishing Company.
- Sýkorová, D. 2009. „Věková identita.“ *Sociológia* 41 (2): 149–167.
- Šimíčková-Čížková, J. 2004. *Kompendium obecné a vývojové psychologie*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Tajfel, H. 1982. „Social Psychology of Intergroup Relations.“ *Annual Review of Psychology* 33: 1–39.

- Tajfel, H., J. C. Turner. 1979. „An Integrative Theory of Intergroup Conflict.“ Pp. 33–47 in W. G. Austin, S. Worchel (eds.). *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tošnerová, T. 2002. *Ageismus. Průvodce stereotypy a mýty o stáří*. Praha: Ambulance pro poruchy paměti FNKV.
- Trusinová, R. 2011. „Kdo je mladý / střední / starý?“ *Data a výzkum – SDA Info* 5 (2): 171–184.
- Vidovičová, L. 2008. *Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti*. Brno: Masarykova univerzita.
- Vlachová, K., B. Řeháková. 2009. „Identity of Non-self-evident nation: Czech National Identity after the Break-up of Czechoslovakia and before Accession to the European Union.“ *Nations and Nationalism* 15 (2): 257–282.
- Vojtíšková, K. 2008. „Studium sociální struktury jako konstruovaného prostoru. Sociální kategorizace a sociální identita.“ Pp. 61–78 in J. Šafr (ed.). *Sociální distance, interakce, relace a kategorizace: alternativní teoretické perspektivy studia sociální stratifikace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Ward, R. A. 1977. „The Impact of Subjective Age and Stigma on Older Persons.“ *Journal of Gerontology* 32 (2): 227–32.

Zdroje dat:

- European Social Survey Round 4 (ESS4), 2009, databáze, www.europeansocialsurvey.org
International Social Survey Programme (ISSP): National Identity II, 2003, databáze, www.issp.org